

TURK ADABIYOTINING TURK TILIGA TA'SIRI VA TIL O'RGANISHDA UNING AHAMIYATI

Albarova Madina

Saidomilxo'jayeva Robiyaxon

“Yangi asr” hususiy universiteti

Kasimkhodjayeva Mutabar

Ilmiy rahbar: o'qituvchi UZWLU

kmotaxon@mail.ru

Annotatsiyar. Maqolada turk adabiyotining turk tilining shakllanishi va rivojlanishidagi o'rni, shuningdek, til o'rganishda adabiyotdan foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Adabiy matnlar orqali o'rganiladigan so'z boyligi, grammatik tuzilmalar va madaniy kontekstlar til o'rganuvchilar uchun muhim resurs hisoblanadi.

Kalit so'zlar: turk adabiyoti, turk tili, til o'rganish, madaniyat, so'z boyligi, adabiy metod

Анотация. В статье рассматривается влияние турецкой литературы на развитие турецкого языка и её значение в процессе изучения языка. Через литературные тексты учащиеся расширяют словарный запас, осваивают грамматику и лучше понимают культурный контекст.

Ключевые слова: турецкая литература, турецкий язык, изучение языка, культура, лексика, грамматика

Abstract. This article discusses the impact of Turkish literature on the development of the Turkish language and its importance in language acquisition. Literary texts serve as valuable tools for enriching vocabulary, mastering grammar, and understanding cultural context for learners of Turkish.

Keywords: Turkish literature, Turkish language, language learning, culture, vocabulary, grammar

Kirish. Turk adabiyoti ming yillik tarixga ega bo'lgan boy ma'naviy meros hisoblanadi. Bu adabiyot orqali nafaqat xalqning ruhiy holati, urf-odatlar va qadriyatlari ifoda etilgan, balki tilning rivoji va takomiliga ham katta hissa qo'shilgan. U og'zaki xalq ijodiyoti, klassik yozma adabiyot va zamonaviy yozuvchilarning asarlari orqali til boyligini, grammatik tuzilmalarni, madaniy kontekst va estetik ifodani rivojlantirishga xizmat qilgan. Ayniqsa, turk adabiyotida mavjud dialektal, ramziy va poetik shakllar til o'rganuvchilar uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Til o'rganish jarayonida adabiyotdan foydalanish orqali nafaqat til elementlari, balki xalq tafakkuri, tarixiy kontekst va ruhiy dunyo haqidagi bilimlar ham o'zlashtiriladi. Ushbu maqola turk adabiyotining turk tiliga bo'lgan ta'sirini izohlash hamda adabiyotdan til o'rganishdagi amaliy imkoniyatlarni misollar bilan yoritishga qaratilgan (Cemiloğlu, 2014; Fitrat, 1926).

Turk adabiyotining tilga ta'siri. Turk adabiyoti tarixan uch asosiy davrda shakllangan: qadimgi (og'zaki ijod), klassik (Divon adabiyoti) va zamonaviy adabiyot. Har bir davr o'ziga xos til uslubi, leksik boylik va grammatik strukturalar bilan ajralib turgan (Sadykov & Hamidov, 2003).

1. So'z boyligining oshishi: Masalan, Yunus Emre va Fuzuli kabi shoirlarning she'rlari ko'plab yangi so'z va iboralarni tilga kiritgan (Karimov, 2019).

Yunus Emre misoli: She'ridan parcha:

“Ben gelmedim dava için,
Benim işim sevi için,
Dostun evi gönüllerdir,
Gönüller yapmağa geldim.”

Tahlil: Bu she'rda Yunus Emre “sevi” (sevgi), “gönül” (ko'ngil), “dost” (do'st) kabi so'zlarga chuqur falsafiy va ruhiy ma'no yuklaydi. “Gönül” so'zi bu yerda oddiy yurak emas, balki insonning ruhiy olamini anglatadi. U tilga faqat lug'aviy emas, metaforik va tasavvufiy qatlamlarni olib kirgan.

Fuzuli misoli: “Leyli va Majnun” dostonidan parcha:

“Aşk imiş her ne var âlemde,
İlim bir kıyl u kâl imiş ancak.”

Tahlil: Fuzuli bu misrada “aşk” (muhabbat) va “ilim” (ilm) so'zlarini qarama-qarshi qo'yib, muhabbatni olamning eng yuksak mohiyati deb tasvirlaydi. “*Kıyl u kâl*” iborasi esa “behuda gap-so'z” ma'nosida bo'lib, u o'sha davr turk adabiy nutqiga arabcha-forscha fon orqali kirib kelgan va turkcha matnlarda o'z ifodaviy o'rnini egallagan.

2. Ifoda imkoniyatlari: Murakkab jumlar va san'atli ifodalar, masalan “ko'ngil ko'zi ochildi” kabi tashbehlar tilning ta'sirchanligini oshiradi.

Fuzuli misoli:

“Şeb-i yeldâda gamımdan gündüzüm yok gecem yok,
Ne belâdır bu ki şem'âm dahi pervâ neylemez.”

Tahlil: Bu misrada Fuzuli “şeb-i yeldâ” (eng uzun tun) obrazini tashbeh sifatida ishlatgan. U inson dardini tunning zulmati bilan taqqoslab, o'z kechinmalarini kuchli poetik tasvir bilan ifoda etadi. Bu kabi murakkab jumlar va badiiy san'at vositalari turk tilida obrazli nutq imkoniyatlarini kengaytirgan (Fitrat, 1926).

Orhan Pamuk misoli:

“Kalbim bir beyaz güvercin gibi göğe açıldı.”

Tahlil: Bu zamonaviy adib tasvirida “kalb” (yurak) – “oq kaptar”ga tashbeh qilingan. Bu orqali u inson hissiyotlarini nafislik bilan ifodalaydi. Zamonaviy adabiyotda ham ifoda imkoniyatlari yanada kengayganini ko'rish mumkin.

3. Dialekt va shevalarning tasviri: Zamonaviy adabiy asarlarda mintaqaviy shevalarning qo'llanilishi til xilma-xilligini ko'rsatadi (Behbudiy, 1915).

Yashar Kemal misoli “İnce Memed”:

“Hele hele bizim köydeki delikanlılar, her biri bir yiğit, bir koç
yiğit...”

Tahlil: Ushbu jumlada "yiğit" (bahodir), "koç" (qo'chqor) kabi xalq og'zaki nutqiga xos so'zlar va qishloq shevasiga oid ohanglar mavjud. Yashar Kemal asarlarida janubiy Anado'l shevalari orqali xalq ruhiyati va mintaqaviy leksika boyitilgan.

Aziz Nesin misoli:

"Ulan bu mahalle delileri bitmez ki! Her gün bi numara..."

Tahlil: Bu jumlada "ulan" (ey bola/sen), "numara" (hiyla/harakat) kabi so'zlar orqali Istanbul shevasiga xos ohanglar va ifodalar qo'llanilgan. Bu kabi foydalanishlar o'quvchiga turli mintaqaviy tillarni eshitish va tushunish imkonini beradi, tilning ijtimoiy va hududiy qatlamlarini ochib beradi.

Til O'rganishda Turk Adabiyotining Ahamiyati

1. So'z boyligini oshiradi: Adabiy asarlar real va tarixiy kontekstda so'zlarni o'zlashtirishga imkon beradi. Masalan, Nazim Hikmetning she'rlari orqali ozodlik, sevgi va jamiyat mavzularida boy leksikaga ega bo'lish mumkin.

Nazim Hikmet misoli: "Kuvâyi Milliye Destanı":

"Yüz yıl sonra o günleri anlatırken çocuklar,
Özgürlük diye başlayacaklar söze..."

Tahlil: Bu she'rda "özürlük" (ozodlik) so'zi asosiy mavzuga aylangan. Hikmet bu so'z atrofida erkinlik, mustaqillik va inson qadr-qimmatini kabi tushunchalarni boyitib, uni turk adabiy tilining markaziy tushunchalaridan biriga aylantirgan. O'quvchi bunday matnlar orqali nafaqat so'z o'rganadi, balki ularning ma'naviy mazmunini ham chuqur anglaydi.

2. Grammatikani mustahkamlaydi: Real hayotda ishlatiladigan murakkab gap tuzilmalari, ayniqsa zamonlar va ko'makchilar, o'rgatuvchi ahamiyatga ega.

Orhan Veli Kanık misoli:

"Birdenbire her şey değişti, Gözlerinin içine başka bir göz değdi."

Tahlil: Bu misolda murakkab gap tuzilmasi ishlatilgan bo'lib, zamon o'zgarishi va harakatning izchil rivoji grammatik jihatdan aniq ifodalangan. Ko'makchi fe'l – "değdi" – orqali o'tmish zamonda to'satdan ro'y bergan voqea tasvirlanadi.

Elif Shafak misoli "Aşk":

"Eğer kendini değiştirebilirsen, dünya da değişir."

Tahlil: Bu shartli gap konstruktsiyasi "eğer...-se/-sa" andozasida berilgan bo'lib, o'quvchiga real nutqdagi shartli gaplarni o'rganishda yordam beradi. Bunday tuzilmalar grammatikani kontekstda tabiiy o'zlashtirishga imkon beradi.

3. Madaniy bilimni kengaytiradi: "Dede Korkut" kabi asarlar turk xalqining qadimiy urf-odatlarini va qadriyatlarini ochib beradi.

"Dede Korkut" misoli:

"Ata atlı, ana hatunlu olsun!"

"Yalnız oba değil, el de büyüsün, gök gibi genişlesin!"

Tahlil: Ushbu iboralar orqali oila institutining qadrlanishi ("ata atlı, ana hatunlu" – ota minuvchi, ona hurmatli bo'lsin) va xalqning yuksak orzu-umidlari ("el de büyüsün, gök gibi genişlesin" – el ham kengaysin, osmon kabi keng bo'lsin) ifodalangan. Asar qahramonlarining ota-ona duosini olishga intilishi, rozi

bo'lmay turib safarga chiqmaslik odati, mehmondo'stlik, jasorat, ayolga hurmat kabi qadriyatlar orqali turk xalqining madaniy tafakkuri yaqqol namoyon bo'ladi. Bu kabi bayonlar o'quvchining nafaqat til, balki xalqning ichki dunyosi bilan ham tanishishiga xizmat qiladi. "Dede Korkut" kabi asarlar turk xalqining qadimiy urf-odatlarini va qadriyatlarini ochib beradi.

4. Og'zaki va yozma nutqni rivojlantiradi: Romanlar va hikoyalar orqali estetik nutq, she'riy ifoda va obrazli fikrlash rivojlanadi (Fitrat, 1926)

Orhan Pamuk misoli "Kar":

"Kar yağıyordu. Kalın ve sessiz. Kar, kentin üstünü değil, bütün geçmişimizi örtecek gibiydi."

Tahlil: Ushbu parcha orqali o'quvchi tabiat hodisasi — qor yog'ishini faqat ob-havo emas, balki ramziy va estetik ma'noda his qiladi. Qor inson xotirasini, tarixni, hatto butun mavjudlikni yopayotgan kabi tasvirlanadi. Bunday obrazli tasvirlar og'zaki va yozma nutqning estetik kuchini o'rgatadi.** Romanlar va hikoyalar orqali estetik nutq, she'riy ifoda va obrazli fikrlash rivojlanadi (Fitrat, 1926).

Xulosa

Turk adabiyoti — bu nafaqat badiiy asarlar to'plami, balki tilni o'rgatishda chuqur metodik asosga ega bo'lgan tirik manbadir. U tilni his qilish, anglash va ifodalashda estetik, grammatik va madaniy jihatlarni uyg'unlashtirgan o'quv muhitini yaratadi.

Maqolada keltirilgan adabiy misollar, she'riy parcha va romanlardagi real kontekstli tuzilmalar turk tilining boyligini, ifoda imkoniyatlarini va madaniy qatlamini o'zida mujassamlashtirganini ko'rsatdi. Ayniqsa, "Dede Korkut", Yunus Emre, Fuzuli, Nazim Hikmet, Orhan Pamuk kabi mualliflar asarlarida turk xalqi tafakkuri, qadriyatlari va leksik rivoj aniq namoyon bo'ladi.

Shu bois, til o'rganishda adabiyotdan faol foydalanish o'rganuvchiga tilni nafaqat muloqot vositasi sifatida, balki madaniy hodisa sifatida anglash imkonini beradi. Bu yondashuv til o'rganishni chuqurroq, ta'sirliroq va mazmunliroq qiladi (Cemiloğlu, 2014).

Adabiyotlar ro'yxati

1. Behbudiy, M. (1915). Til masalasi. Turkiston gazetasi.
2. Cemiloğlu, M. (2014). Türk Edebiyatında Dilin Gelişimi. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
3. Emre, Y. (2006). Yunus Emre Divanı. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
4. Fitrat, A. (1926). Adabiyot yoxud milliy ruh. O'rta Osiyo Davlat Noshiriyati.
5. Fuzuli. (1996). Leyla ile Mecnun. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
6. Hikmet, N. (2002). Kuvâyi Milliye Destanı. Adam Yayınları.
7. Kanık, O. V. (2010). Bütün Şiirleri. Yapı Kredi Yayınları.

8. Karimov, B. (2019). Fitrat asarlarida til va adabiyot uyg'unligi. *Filologiya Ilmlari Jurnalı*, 3(2), 67–75.
9. Kemal, Y. (2016). *İnce Memed*. Yapı Kredi Yayınları.
10. Nesin, A. (2009). *Azizname*. Nesin Yayınları.
11. Pamuk, O. (2002). *Kar. İletişim Yayınları*.
12. Sadykov, A. G., & Hamidov, R. A. (2003). O'zbek adabiyotining turkiy asoslari. *Fan nashriyoti*.
13. Shafak, E. (2009). *Aşk*. Doğan Kitap.
14. Rashidova, G. (2024). USING COMMUNICATIVE ACTIVITIES THROUGH APPROACHES IN TEACHING MODERN ENGLISH. *TAMADDUN NURI JURNALI*, 5(56), 471-474.
15. Sultonova, M. (2024). The significance of critical thinking in learning languages. O 'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, 443-446.
16. Gulomova, R. (2023). EVOLUTIONARY HISTORY OF CURSING. *Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595)*, 3(12).
17. Azamova, A., & Erdanova, Z. (2024, May). LINGUISTIC FEATURES AND FUNCTIONS OF COLLOQUIAL WORDS. In *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit* (pp. 229-230).
18. Erdanova, Z. (2019). Onomastic is a mirror culture. In *Science and practice: a new level of integration in the modern world* (pp. 149-152).
19. Mamatkulova, F., & Mahmudova, S. (2025, April). O 'QUVCHILARNING INGLIZ TILIDAGI LUG 'AT BOYLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARINING O 'RNI. In *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit* (pp. 203-204).